

KİTAP TANITIMI

Yılmaz ÇELİK, **Hz. Peygamber Döneminde Sosyal Hizmetler**, Hüner Yayınevi, 1. Baskı, Konya 2016, ISBN: 978-9944-735-84-1, 295 sayfa.

Değerlendiren: Arş. Gör. Murat BIYIKLI*

Medeniyet-i İslam'ın hayatını idame etmesindeki fail, Çelik'in kitabın önsözünde belirttiği şekliyle sosyal hizmet uygulamalarıdır. Kitaptaki asıl muhtevayı da sosyal hizmet uygulamaları oluşturmaktadır. Alana farklı bir bakış açısı getiren ve alanının ilklerinden diyebileceğimiz bu çalışma, okuyuculara ilk dönem İslam medeniyetini, günümüz müesseseleri ve mefhumlarıyla mukayese etme imkânı sağlayacak. Böylece okuyucu, modern dediğimiz birçok hizmetin nüvesinin Hz. Peygamber döneminde var olduğunu görebilecektir.

Kitap giriş, beş bölüm, beşinci bölüm hariç her bölümün sonunda yer alan değerlendirme ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, kapsamı, amacı, yöntemi ve kaynaklarından bahsetmektedir. Çalışmanın konusu Hz. Muhammed dönemindeki insana raciğ sosyal hizmetlerdir. Beraberinde bu hizmetlerin tarihi belgelere binaen serdedileceği ifade edilmektedir. Giriş bölümünde sosyal hizmetin tanımını veren Çelik, farklı tanımlar üzerinde durarak değerlendirmeler yapmıştır. BM'deki uzman ekip tarafından hazırlanan ve sosyal hizmet alanlarını gösteren liste araştırmanın esasını belirtmesinden dolayı müellif tarafından zikrediliyor. Bu listeye göre sosyal hizmetler: “ Aile ve çocuk bakım ve yardım hizmetleri, evlenme konusunda danışmanlık, çocuk bakımevleri ve yuvaları, normal bir aile ilişkisi olmayan çocuklara hizmetler, evlat edinme, vasilik, koruyucu aile, gönüllü çalışmalar, yaşlılara bakım ve yardım, kronik hasta ve sakatlara bakım ve yardım, olağanüstü durumlar yardımı, yoksullara yardım, aşevleri, bedensel ve ruhsal sakatların bakım ve rehabilitasyon hizmetleri,

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilimdalı. e-posta: muratbiyikli@ohu.edu.tr

evlenmemiş annelere yardım, göçmen ve sığınmışlara yardım, fuhuş yoluna sapmış ve ahlaksal bakımdan tehlikeye düşmüş kızların rehabilitasyonu, sosyal tıp hizmeti, ruhsal hijyen ya da psikiyatrik sosyal çalışma, okulda sosyal çalışma, askeri yerlerde sosyal çalışma, işletmelerde sosyal çalışma, meslek danışmanlığı ve iş bulmaya yönelik sosyal çalışma, yargı alanında sosyal çalışma, konut yapımında sosyal çalışma, sosyal güvenliğin yönetim örgütlerinde sosyal çalışma, toplum kalkınması programlarında sosyal çalışma, suçlulara yardım vb.” belirtilmektedir (s. 19). Sosyal hizmetin tarihçesinden bahseden Çelik, sosyal hizmetleri insanlık tarihine eş tutar ve her dönemde gerek devlet gerekse daha dar anlamda fertlerin yaşlı, engelli vb. dezavantajlı gruplara müsbet ya da menfi farklı yaklaşımları olduğunu ifade eder. Mesela Ortaçağ Avrupa’sında kiliseler fakir, muhtaç, yaşlı ve kimsesiz çocuklara yardım konusunda önemli hizmetler sunarken zihinsel bozukluğu olanlara cin çarpmış gözüyle bakılmıştır. Çelik, tarihçe kısmında yoksullar için Avrupa’da çıkartılan yasalardan bahsetmekte en önemlisi olan Kraliçe I. Elisabeth’in 1601’de çıkardığı meşhur “ Elisabeth Yoksullar Yasası” hakkında bilgi vermektedir. Bu yasa sosyal hizmetler alanının zeminini teşkil etmiş ABD’deki sosyal hizmet uygulamalarına ışık tutmuş, ilk olarak akıl hastaları için hastane sonra da eyaletlerde yoksullar, sakatlar ve suçlular için yerel hizmetler yapılmıştır. Daha sonraları gönüllülerin de devreye girmesiyle 1800’lerde sıçrama göstermeye başlayan sosyal hizmetler 1900’lerin başında uzman eğitilmiş insanların istihdamıyla daha profesyonel olarak yapılmaya başlanmakla beraber, farklı ülkelerde iniş çıkışlı uygulamalarla günümüze kadar devam etmiştir (s. 26).

Batı medeniyetinin bugün övgüyle sahiplendiği sosyal hizmet uygulamalarının daha Hz. Peygamber dönemindeyken uygulandığını ortaya koymak ve daha sonra bu alanda yapılacak olan çalışmalara da zemin oluşturmak Çelik tarafından çalışmanın amacı olarak gösterilmektedir (s. 26-30). Yine diğer bir amaç olarak da sosyal hizmet yolunda büyük adımlar atan Türkiye’nin bu konuda kendisine örnek olarak teorik sahada kalan Batı’yı değil bunu bir hayat modeline dönüştüren İslam’ı almasında farkındalık sağlamaktır. Bundan sonra çalışmanın kaynaklarından bahseden Çelik, sonrasında kitabın bölümlerine geçmektedir (s. 31-37).

Kitabın birinci bölümüne İslam’da sosyal hizmet kaynakları ve müesseselerini karşılaştırarak giriş yapan Çelik, bu iki kavramın çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanabildiklerini söyleyerek İslam’daki sosyal hizmet kaynaklarına giriş yapar. İslam’daki sosyal hizmet kaynaklarının birincisi zekâttır. Zekât için İslam’da sosyal adalet ve dengeyi kurmaya yönelik, sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın en önemli birimi denilebilir. Zira zekâtın Kur’an’da sarf

edileceği yerler verildikten sonra bunlardan fakirler, yoksullar, köleler borçlular, Allah yolunda mücadele edenler ve yolcular/yolda kalmışlar, sosyal hizmetlerde destek olunması gereken gruplar olarak gösterilmektedir. Çelik'e göre zekâtın geniş kapsamlı uygulama alanı iyi bir tahlile tabi tutulursa, İslam tarihinde bu hizmetlerin hiç de öyle basitçe geçiştirilmediği ve çok ileri bir sistematik içerisinde yapıldığı görülecektir. Bundan sonra sadaka, sadaka-i fitır ve sadaka-i cariyeye değinen müellif bununla ilgili hadislerin rivayetlerini değerlendirir. Hz. Peygamber'in toplumda dezavantajlı durumdaki hiçbir fert ve grubu ihmal etmediği sonucuna ulaşır ve sosyal hizmetlerin asıl amacının da zaten bu dezavantajlı grubun desteklenmesi olduğunu belirtir. Sadakayı kadın-erkek, hür-köle, büyük-küçük ayırımı olmadan herkesin verebilecek olması sosyal hizmetin toplumun her kesimi tarafından yerine getirebilmesi imkânını doğurmuştur. Yani sadece yardım alan, tüketen değil aynı zamanda kendisinden daha düşük seviyede birine destek olan, bunun için çalışan, didinen bir insan tipi ortaya çıkmaktadır (s. 50-51). Çelik sadaka-i cariyeye mescitler, camiler, okullar, medreseler, imâretler, tekkeler, zaviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastaneler, çeşmeler, sebiller, hamamlar, yollar, köprüler ve kervansarayları örnek vererek bunların hepsinden İslam'daki sosyal hizmetin derecesinin anlaşılabilirliğini ifade eder. Müslümanın nakit ve sermaye sıkıntısı içinde olan kardeşine faizsiz olarak borç verme olan karz-ı hasen uygulaması da sosyal hizmet olarak değerlendirilmiştir.

Sosyal hizmet kaynaklarından sonra birinci bölümde sosyal hizmet müesseselerini ele alan Çelik'e göre İslam'da hem ferdi hem de sosyal anlamda toplumların huzur ve refahının artmasına neden olan vakıflar bu müesseselerin başında gelmektedir. Sa'd b. Ubade, annesi Amra bint. Mesud adına "Mihraf" adındaki bostanını ve toplumdaki su sıkıntısına karşı da büyük su küplerini vakfetmiştir. Ensar'dan Ebu Talha'nın bahçesini vakfetmesi, sahabilerden İbnu'd-Dahdah'ın bahçesini vakfetmesi, Hz. Osman'ın su kuyusunu vakfetmesi, Talha b. Ubeydullah'ın su kuyusunu vakfetmesi, Zübeyr b. Avvam'ın malının üçte birini vakfetmesi gibi birçoğu İslam'daki sosyal hizmet müesseselerinden vakıflara örnek olarak zikredilmektedir. Çelik'e göre vakıf modern dönem de dahil olmak üzere insanlık tarihinde şimdiye kadar yapılmaya çalışılan sosyal hizmetlerin en ileri düzeyini teşkil etmektedir (s. 63). Vakıflardan sonra bir diğer sosyal hizmet müessesesi olan Suffa da fakirlere, göçmenlere, evsizlere, kimsesizlere, öğrencilere ve misafirlere hizmet etmiştir. Ancak Suffa hizmetleri Hz. Peygamber dönemi ve sonrasındaki birkaç yıl ile sınırlı kalmıştır. Suffa'daki öğrenci sayısı bir dönem 400'e kadar çıkmıştır. Hz. Peygamber Suffa'da kalanların yeme ve içme ihtiyaçlarıyla yakından

ilgilenmekteydi (s. 66). Abdullah b. Ömer'den nakledilen hadiste açık bir şekilde Suffatü'n-Nisa'nın geçtiğini başka bir rivayette de kadınlar suffası tabirinin bulunduğunu belirten Çelik, bunların Suffa'da kadınlara ait özel bir bölümün varlığını göstereceğini belirtmiştir. Çelik'e göre Suffa, kimsesiz ve fakir muhacirler, evi olmayan bekârlar, misafirler gibi desteğe muhtaç grupların ve Hz. Peygamber'den daha fazla eğitim almak isteyenlerin kaldığı barınma yurdu ve okul görevlerini yüklenmiş bir sosyal hizmet müessesesidir (s. 67). Son sosyal hizmet müessesesi olan Âkile ise kasıt unsuru bulunmayan taksirli bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğunun genel adıdır. Çelik'e göre Âkile'nin dayandığı sosyal ilkeler, onun her zaman uygulanabilir ve esnek bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir (s. 71).

İkinci bölümde Çelik aile kurumuna yönelik sosyal hizmetleri ele almıştır. Çelik'e göre aile kurumu, üyelerinin gıda, bakım, korunma gibi fizyolojik; sevgi, şefkat, güven ve önemse gibi duygusal ihtiyaçlarını karşılar; öğrenme ve yetiştirme olanakları sağlar (s. 76). Gittikçe küçülen aile kurumu, sorunları çözme konusunda eski gücünü büyük oranda kaybetmektedir. Bunun çözümü ise İslam medeniyetinden örnekler alınarak sağlanabilir. Hz. Peygamber, ailenin kurulması devamının sağlanması, aile fertlerinin birbirlerine olan yaklaşım ve ilişkilerine yönelik önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Hadislerde, evlenirken misvak ağacından bir dal bile olsa kızlara mutlaka "mehir" verilmesi gerektiği, ailesi veya hanımı için hayırlı olanların, en hayırlı kişiler oldukları geçmektedir. Hz. Peygamber'e bir fey malı geldiği zaman evlilere iki bekârlara da bir pay vermiştir. Aile kurumuna zararı olacak olan Müt'a ve Şigar benzeri nikâhları yasaklamıştır (s.80). Ailenin kurulması noktasında Hz. Peygamber'in gençleri evlenmeye teşvik etmesinden, gençlere maddi manevi anlamda destek olmasından örnekler veren Çelik, özellikle fakir olanlara yetimlere ve engellilere de yardımcı olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber kadınların hakkı olan Mehir konusu üzerinde ısrarla durmuş, evlenecek olan kızların iradesinin sorulması gerektiğini vurgulamıştır. İslam aile bütünlüğünü korumaya da önem vermiş, mümkün olduğunca boşanılmaması üzerinde durmuştur. Hadislerde gereksiz boşanmanın çirkinliği vurgulanmış, boşanmanın şakasının bile caiz olmadığı serdedilmiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber devam etmesi halinde hem çiftlere hem de çocuklara zarar verecek olan evliliklerin kontrollü bir şekilde sonlandırılmasını sağlamıştır (s. 89). Hz. Peygamber'in kendisine gelen şikâyet ve sorunları kadın erkek ayırımı yapmadan dinlediğini belirten Çelik, bu şekilde ailelerin dağılmasını engelleyici sosyal hizmetlerin yapıldığı sonucunu çıkarmıştır. Maaş alamayan ve kendisi cihada gittiği için geçim noktasında

durumu iyi olmayan asker ailelerine de zengin sahabiler yardım etmiştir (s. 99). Çelik, asker ailelerine yönelik sosyal hizmet uygulamalarının Hz. Ömer döneminde zirveye çıktığını belirtmektedir..

Üçüncü bölümde bireye yönelik sosyal hizmetleri ele alan Çelik, önce kadınları ele almakta İslam'dan önce kadının konumu değerlendirmektedir. Akabinde kadının İslam'daki konumuna bakan Çelik, kadın haklarını içeren ayet ve hadislerle konuyu açıklıyor. Hz. Peygamber'in kadınların eğitimine önem vermesinden kadınların savaşlarda öldürülmesinin yasaklanmasına, kadının alışveriş ve ticaret yapabilmesine kadar olan sosyal hizmetleri zikrediyor. Çocuklara yönelik sosyal hizmetlere de hadislerle bakan Çelik, hayırlı evlat bırakanların amel defterinin kapanmayacağını içeren hadisi ele alıyor. Hz. Peygamberin çocuklara yaklaşımını, onlarla hemhal oluşunu, onların şikâyetlerini dinlemesini ve çözüm üretmesini, küçük çocuklara olan maddi yardımını değerlendirmesi tecdîr-i dikkattir (s. 124-130). Çelik bundan sonra korunmaya ve bakıma yönelik muhtaç çocuklara özgü sosyal hizmetleri geniş bir şekilde ele alıyor. Yetimlere ve sokağa terk edilmiş çocuklara müteveccih sosyal hizmetleri Kur'an ayetleri ve hadisler ışığında değerlendiriyor. Koruyucu ailenin İslam'ın ilk dönemindeki karşılığı üzerinde duran Çelik, Hz. Peygamberin uygulamalarıyla zengin bir içerik sunuyor. Koruyucu aile ve himaye edilen çocuk arasında ileriki yaşlarda meydana gelen mahremiyet konusuna peygamberin süt emzirme çözümüyle dikkat çekiliyor (s.148). Diğer bir konu olan yaşlılara yönelik sosyal hizmetler de Kur'an'ın yaşlılara karşı nasıl davranılması gerektiğini içeren ayetler ve Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla serdediliyor. "Küçüklerimize merhamet etmeyen büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir." benzeri hadislerle yaşlı hizmetleri ele alıyor. İslam'ın anne baba müşrik bile olsa onunla görüşmeyi kesmeme isteğine dikkat çeken Çelik, bugün neden huzurevlerinin bu kadar çoğalmasının değerlendirmesini yapıyor. Akabinde ise gayrimüslim toplumlarda yaşlıların yaşam kalitesine bakışta bulunuyor. Bu bölümün son konusu olan engellilere yönelik sosyal hizmetlerde engelli kavramı ve tanımı üzerinde duran Çelik, engelliliğin tarihi sürecini ele alarak İslam'daki engelli anlayışı ile Batı'nın ve diğer tüm toplumların engelli anlayışının mukayesesini yapıyor. İslam'ın engelliliği hiçbir zaman dezavantaj olarak görmediğini Kur'an'da sırf görme engellilerle ilgili 51 ayet geçmesinden hareketle açıklıyor. Hz. Peygamber'in engellilere yardım ve onlara görev vermeye kadar kapsayıcı uygulamaları zikrediliyor. Bunlar sosyal hizmetlerin on dört yüz yıl önce var olduğuna delil gösteriliyor.

Dördüncü bölümde sağlık alanında yapılan hizmetleri ele alan Çelik, İslam'dan önce cahiliye Arapları zamanındaki ve diğer dinlerdeki tıp anlayışına bakış atıyor. Daha sonra Hz. Peygamber'in sağlık konusuna dair hadislerinin koruyucu hekimlik ve tedaviye yönelik olduğu değerlendirmesinde bulunuyor (s. 176). Hz. Peygamber, sağlıklı olmaya dikkat etmeyi önermekte, hastalan kişiye ise ilaç ya da hekime gitmeyi tavsiye etmektedir. Hz. Peygamber boğaz hastası olan çocuğunun boğazını sıkarak tedavi etmeye çalışan bir anneyi bundan sakındırarak, ona ilaç kullanmayı önermiştir. Bu benzeri örneklerle Çelik, Hz. Peygamber'in ihtiyaç halinde doktora başvurmayı önerdiğini anlatıyor.

Hz. Peygamber döneminde sağlık hizmetleri daha çok çadırlarda yürütülmüş, bunlar şifahanelerin nüvesini oluşturmuştur. Çelik'e göre ilk asrın İslam toplumunda hem fiziki alandaki tedavi hem psikolojik destek hem de engellilerin topluma sosyal uyumlarının sağlanmasına yönelik rehabilitasyon hizmetleri, sağlık alanına yönelik sosyal hizmetler arasındaydı. Topal/ortopedik özürlü bir sahabe olan Amr b. Cemuh, yükümlü olmadığı halde ve Hz. Peygamber'in birkaç defa geri çevirmesine rağmen azimet yolunu tercih etmiş, sonunda Hz. Peygamber'den izin alarak savaşa katılmış ve Peygamber'in iltifatına mazhar olmuştu. (s. 199-200). Çelik'e göre insanlar engelliliklerine göre değil yeteneklerine göre değerlendirilmekte, yeteneği olan kabile reisi bile olabilmekteydi. Çelik, Peygamber dönemindeki bulaşıcı hastalıklara karşı sağlık hizmetlerine de dikkat çekiyor. Hz. Peygamber'in bu gibi durumlarda koruma yöntemi olarak karantinayı tavsiye eden hadis ve sahabe uygulamalarını zikrediyor (s. 208-216). Çelik bu bölümün değerlendirme kısmında Hz. Peygamber'in diğer konularda olduğu gibi sağlık konusunda da söyledikleri ve yaptıklarıyla ileriye dönük kurumsal bir yapıyı amaçladığı düşüncesini serdediyor.

Kitabın son bölümünü teşkil eden beşinci bölüm ise eğitim-öğretim alanında yapılan sosyal hizmetleri içermektedir. Bölümün başında eğitim kavramını değerlendiren Çelik, Kur'an'da eğitim konusunu istiyen ayetleri ele almakta sonrasında Hz. Peygamber'in eğitime ve eğitimi tavsiye eden yönüne değinmektedir. Hz. Peygamber sistemli eğitim hamlesini Medine'de başlatmakla beraber, Mekke döneminde de eğitim çalışmalarında bulunmuştur. Hz. Peygamber'in Mekke'de eğitim faaliyetlerini en kapsamlı şekilde uyguladığı yer Darü'l-Erkam'dır (s. 223). Mescit, Suffa, Darü'l-Kurra, ve Küttab müesseselerinin temeli bu dönemde atılmış, Suffa hariç sonraki dönemlerde geliştirilmiştir. Çelik'e göre özellikle Mescid-i Nebevi sosyal hizmetler alanında tarihte benzerine az rastlanır bir misyon üstlenmiştir. Burası bir ibadet

yeri olmasının yanı sıra bir eğitim yeri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber burada bizzat ders vermiş, aynı zamanda sahabeler tarafından da burada okuma-yazma ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verilmişti. Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği evlerden de bahseden Çelik, bu evlerin Darü'l-Kurra'ların nüvesini teşkil ettiğini ifade ediyor (s. 241-245). Bir başka eğitim kurumu olan Darü'l-Küttab'ların Hz. Peygamber dönemindeki mevcudiyetinin değerlendirmesini yapan Çelik, bundan sonra eğitim yönetimi üzerinde duruyor. Son olarak Çelik, Öğretmenlerin tespitinin, tayininin ve çalışma şartlarının, çocuk ve gençlerin, kadınların, yetişkinlerin, engellilerin eğitiminin sosyal hizmet uygulamalarının günümüzle mukayeseli veçhiyle dönemsel değerlendirmesini yapıyor.

Kitabın sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapan Çelik, sunduğu zengin kaynakça ile dikkat çekiyor. Dil ve üslûbu ile okuyucuların kolayca anlayabileceği bir yapıya sahip olan kitap içeriğinin özgünlüğüyle adeta bilgi şöleni yaşıyor. Günümüz kullanımıyla ilk dönem İslam tarihi sosyal hizmetlerini örnekleriyle geniş bir şekilde ele alan eserde bazı konuların az da olsa tekrar etmesi göze çarpıyor. Sıkı bir çalışma ve yoğun bir emeğin mahsulü olduğu anlaşılabilir eser ihtiva ettiği konular açısından kendisinden sonraki yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağı aşikâr duruyor.